

Na zimoviště bernešek rudokrkých

Migrace vrubozobých ptáků na střeoevropská zimoviště k nám pravidelně (ale nečtetně) přivádí také zajímavý druh husy – bernešku rudokrkou (*Branta ruficollis*). Ta se téměř každoročně objevuje zejména v oblasti jižní Moravy jako součást hejn hus běločelých (*Anser albifrons*) a polních (*A. fabalis*) na významném zimovišti v oblasti přehradních jezer vodního díla Nové Mlýny, většinou na prostřední Věstonické zdrži na soutoku Dyje, Svratky a Jihlavy, nebo na pastvě na okolních polích. Jistý problém při jejím pozorování způsobuje poměr zimujících ptáků, hus totiž bývají tisíce až desetitisíce, zatímco bernešky rudokrké zde byly vždy zaznamenány nejvýše v počtu několika jedinců. Jejich výskyt pokaždé vzbudí živou diskusi. Podle www.birds.cz zde v zimě 2011 byli současně pozorováni maximálně tři jedinci (5. 2. u Drnholce a 6. 3. na Věstonické zdrži; poslední výskyt zatím byl odsud hlášen 16. 3. 2011 – jeden exemplář). Před několika lety zavedla prázdninová dovolená prvního z autorů do přírodní rezervace Durankulacké jezero v nejsevernější části bulharského černomořského pobřeží. Nad jezerem stála tehdy zcela nová ornitologická stanice *Branta* a její provozovatel Pavel Simeonov měl ve vstupní hale velké zvětšeniny fotografií početných hejn bernešek rudokrkých. To budilo velký zájem a po jeho ubezpečení, že v dobrých sezonách zde zimuje prakticky celá světová populace tohoto druhu, bylo rozhodnuto. Zdejší aktivity jsou součástí projektu na sledování a ochranu bernešek rudokrkých – Red-breasted Goose Bulgaria–U.S. Project. Termín cesty připadl na únor 2011, výprava se ustavila na bázi přátelské, cestovní plány vznikly přesně tak, jak to popisoval u svých balkánských cest Julius Komárek.

Potíže se zimovištěm

O berneškách rudokrkých je z prací ruských ornitologů známo, že jejich jediné hnízdiště leží v tundře přiléhající k Severnímu ledovému oceánu mezi poloostrovem Jamal a Tajmyr (leží v severozápadní části Sibíře u pobřeží Karského moře). Východní hranici hnízdiště tvoří řeka Chatanga, početnost populace nepřesáhla od poloviny 20. stol. 100 tisíc jedinců.

Jako tradiční zimoviště užívaly bernešky až do přelomu 60. a 70. let 20. stol. jižní pobřeží Kaspického moře, a to zemědělskou oblast jižně od Baku v Ázerbájdžánu. Jejich potravu tvořily ozimy, a to až do doby, kdy se následkem vývoje tehdy ještě centrálně řízeného sovětského zemědělství změnila místní krajina na jednolitá bavlníková pole. Tím byly postiženy jak husy běločelé a polní, tak i bernešky.

Žádný z vrubozobých ptáků se bavlníkem nenakrmí, a tak se těžiště zimovišť přesunulo do Dobrudže, tedy na černomořské pobřeží Rumunska a severního Bulharska. Tato původně stepní krajina navazující na dunajskou deltu se svými velkými jezery Sinaja a Razelm v Rumunsku a jezery Durankulak a Šabla v Bulharsku poskytla berneškám rudokrkým to podstatné k zimování: rozlehlá pole osetá ozimem a sladkou vodou jezer. Zbývalo najít to třetí – bezpečí před lovci a predátory. To ve prospěch bernešek zařídila síla státních hranic, které zejména Rumunsko donedávna střežilo s až nepochopitelnou houževnatostí. V těsné blízkosti hranic nikdo s brokovnicí nechodí, a to, zdá se, rozhodlo. Pokusy o lov jsou ale přítomné i zde, takže došlo k vytlačení smíšeného hejna hus a bernešek z lovecky více využívaného okolí jezera Šabla. Většina hejna se vyskytuje zejména na Durankulaku. Bernešky navíc před několika lety změnily své chování a spí ve společném hejnu na moři, kde je riziko ulovení minimální. S tím souvisí i přirozená predace, na jezeře husy hlídají páry orlů mořských (*Haliaeetus albicilla*), kteří každé ráno prověřují jejich kondici přesně tak, jako to známe ze střeoevropských zimovišť. Zbytky po orlech hledají na zamrzlé hladině jezera nebo na jeho březích lišky a pravděpodobně i šakali.

Jsou zaznamenány i zimní výskyty hejn bernešky rudokrké na egejském pobřeží Řecka. Tím se přesouváme do řecké kulturní oblasti, odkud také zřejmě pochází slovo *branta* – v podobě *brentha* znamená v antice ne zcela specificky známého ptáka. Odtud se dostalo do latiny, a tak ho použil i C. Linné. Existuje souběžné etymologické vysvětlení, že slovo *branta* pochází ze starogermánštiny a souvisí se slovesem *brennen* – hořeti; značí tak husu opálenou ohněm na krku a hrudi.

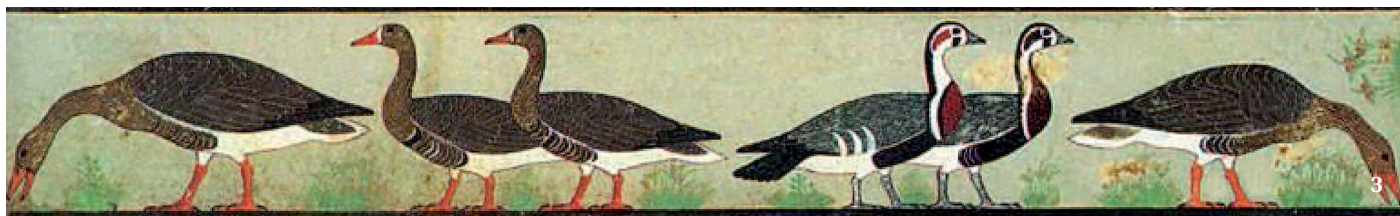
Další náhodné výskyty zimujících jedinců pak známe z celé Evropy, severní Afriky a Blízkého východu. Jde ovšem o velmi malé počty a zcela nepravidelné výskyty. Ve východním Středomoří a také na jih od této oblasti se ve starověku táhnoucí husy vyskytovaly, o čemž svědčí pozoruhodný ikonografický doklad, jak si ukážeme dále.

Husy z Majdúmu

V Majdúmu, v mastabě č. 6 (kamenný náhrobek s plochou střechou), která byla postavena pro Atet (psáno též Itet), manželku Nefermaata, syna faraona Snofrua, zakladatele IV. dynastie, se nachází freska

- 1 Pobřeží Černého moře poblíž jezera Durankulak v Dobrudži v severním Bulharsku
- 2 Při vyrušení bernešky rudokrké (*Branta ruficollis*) vzlétaly o něco dříve než husy běločelé (*Anser albifrons*).
- 3 Freska ze staroegyptského náhrobku datovaná r. 2560 př. Kr. z Majdúmu v sousedství dnes již téměř vyschlého Meridového jezera (nyní Birket Karún ve Fajjúmské oáze). Zimující husy musely být v té době v Egyptě dobře známy. Zleva: husa velká (*A. anser*), dvě husy běločelé, dvě bernešky rudokrké a opět husa velká. Z archivu autora

zobrazující tři druhy vrubozobých ptáků. Dokonalost obrazu umožňuje přesné určení – jde o dvě husy velké (*A. anser*), pár hus běločelých a pár bernešek rudokrkých (obr. 3). Datování mastaby do r. 2560 př. Kr. jednoznačně stanovilo stáří fresek na neuvěřitelných 4 570 let.

Zoologická přesnost vyobrazení naznačuje, že zimující husy malíři velmi dobře znali, což při plachosti všech tří druhů znamená, že se v krajině musely zdržovat dlouhodobě a opakovaně. To vše pravděpodobně souvisí s tehdy existujícím a s Majdúmem těsně sousedícím Meridovým jezerem (o rozloze 2 000 km²), které bylo téměř desetkrát větší než dnešní reliktní jezero Birket Karún ve Fajjúmské oáze (současná plocha je 233 km²).

Zároveň je možné, že zimující druhy hus byly podobně jako dnes závislé na místní potravě, tedy na klíčícím obilí na polích a také na velké ploše sladkovodního jezera, kterou husy instinktivně vyhledávají pro pocit bezpečí. Fajjúmská lokalita zimování bernešek rudokrkých zanikla neznámo kdy, patrně v souvislosti se změnami krajiny a vysycháním jezera. Cesta na egyptské zimoviště tak byla nejméně o 1 600 km delší než ta dnešní. (To platí, vycházíme-li z úvahy, že oblast hnízdění byla stejná, nicméně s ohledem na relativně pomalý ústup ledovců po posledním glaciálu to tak být nemuselo.)

Jeden den bernešky rudokrké

Den zimujících bernešek u jezera Durankulak začíná s rozedněním, kdy vzletnou z nocoviště a letí se na pevninu pást. Jejich

potravou je podle P. Simeonova žito, což ale při nahlédnutí do slovníku v bulharštině znamená jakékoli ozimé obilí. Každé ráno kolem sedmé hodiny se začínala zvedat tisícíhlavá hejna hus běločelých a bernešek rudokrkých z moře i z jezera a letěla na pole v okolí Durankulaku. Souběžně začalo z moře vycházet slunce.

První ráno naší expedice jsme se vypravili pod vedením P. Simeonova za berneškami a zamířili jsme k polím s tisícíhlavými hejny pasoucích se hus běločelých. Severně za Durankulakem, tři kilometry před rumunskou hranicí, jsme hned ráno narazili na několikatisícové hejno bernešek rudokrkých. Průvodce je určil už z dálky, podle uspořádání hejna, v němž ptáci letěli. Ačkoli se totiž bernešky obvykle vyskytují společně s oběma zmíněnými druhy hus, není těžké je rozeznat, protože jejich hejno má zcela odlišný tvar než husí klíny (obr. 4). Nejvíce ze všeho připomíná letící špačky. V ranním a pak ve večerním slunečním světle jsou navíc dobře patrné rezavé krky a hrudníky. Jako další znamenitý a na dálku viditelný určovací znak slouží černé nohy, které bernešky natahují pod sebe při pomalém přistávání.

Kolem poledne se hejna přemístí na hladinu jezera, je-li rozmrzlé. Zde se husy i bernešky věnují pití vody a koupání. Vzhledem k tomu, že celé zimující hejno hus běločelých, polních a bernešek rudokrkých čítalo v době naší výpravy přibližně 80 tisíc jedinců, musela se jednotlivá hejna snažit, aby se na malé rozmrzlé zrcadlo na severu jezera vešla. Zamrzne-li jezero docela, což se v mrazivých zimách

také občas stane, musí hejna za sladkou vodou až k přibližně 100 km vzdálenému Dunaji.

Navštívená oblast poskytuje útočiště i jiným zimujícím ptákům, např. dravcům. V průběhu dne zde bylo možné dále pozorovat prakticky v jednom místě např. tři druhy motáků – pochopa (*Circus aeruginosus*), pilicha (*C. cyaneus*) a pro nás neobvyklý druh motáka stepního (*C. macrourus*). Podobně byly k vidění tři druhy kání – lesní (*Buteo buteo*), bělochvostá (*B. rufinus*) i rousná (*B. lagopus*), která to má na tuto lokalitu dál než do českých zemí. Káně zde ve zbytcích původní stepi nebo v šetrně obdělávaných polích zjevně nacházejí dostatek potravy. Ve vesnici Vaklino jsme na návsi objevili na smrku několik zimujících kalousů ušatých (*Asio otus*).

Na mořském pobřeží, které tvoří strmé srázy, ale také dlouhé pláže, se naskýtal pohledy na vápencová a slepencová skaliska a z nich jsme mohli pozorovat ptáky pod námi na moři. Byla to překvapivě tisícová hejna lysek černých (*Fulica atra*), ale též morčáci prostřední (*Mergus serrator*), labutě velké (*Cygnus olor*) i zpěvné (*C. cygnus*), anebo hvízdáci eurasijské (*Anas penelope*), kteří sem zalétávají zimovat ze severní tajgy. Zároveň právě začínali hnízdit kormoráni chocholatí (*Phalacrocorax aristotelis*), a to v hnízdišti na strmých útesech mysu Kaliakra.

Bernešky rudokrké odpoledne absolvují ještě jeden pastevní cyklus a pak jen čekají a za soumraku odlétají spát na moře. Zimní den je sice krátký, ale aktivity hejn

4

během něj jsou dobře pozorovatelné. Naše činnost proto vyvrcholila večer, když jsme se vrátili k polím u Durankulaku. Zde se zdržovala na pastvě opět hejna hus běločelých a bernešek rudokrkých. Ptáci již nebyli tak plaší. Zdánlivě v klidu se pásli, ale bylo vidět, že někteří mají zdvižené krky a stále zkoumají okolí. Při vyrušení se zvedli, ale zase usedli na pole a věnovali se pastvě. Těsně před západem slunce se hejna začala zvedat a táhla nad moře.

Počty a migrační trasy

Bernešky rudokrké působí na svém zimovišti dojmem druhu, který je hojný a jeho populace zcela stabilní. Přesto ale sčítací výsledky naznačují, že počet jedinců v populaci klesá. S ohledem na obrovskou hnízdní oblast na severu Sibíře není jednoduché najít příčiny v tomto nesnadno přístupném území. Navíc na možnost vychování mláďat může mít v polární zóně vliv i jakýkoli negativní klimatický výkyv, což souvisí s tím, že berneška tráví celý svůj život (jak na hnízdišti, tak i na zimovišti) v relativním chladu. Podle ruských autorů se bernešky na Jamalu živí téměř výhradně přesličkami (Volodin 2007). Uvedené jevy možná vysvětlují relativní neúspěchy při pokusech o umělý odchov.

Otázkou zůstává, kudy bernešky (patrně společně s husami) táhnou na svá zimoviště a zpět. Jejich cesta, která je v jednom směru dlouhá 4–5 tisíc km, není dostatečně známa a lze předpokládat, že na ní jsou bernešky loveny. Základní otázkou přežití populace pak je, zda na zimovištích najde dostatek potravy a potřebný klid, přestože je berneška rudokrká chráněná podle mezinárodních úmluv o tažných ptácích (např. AEWA – Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds, 1995). V Červeném seznamu IUCN se uvádí jako druh zranitelný.

V době našeho pobytu se na rumunsko-bulharské hranici pohybovalo hejno čítající přibližně 12 tisíc jedinců. Podle úst-

5

ního sdělení P. Simeonova, který osobně hledal další hejna v Rumunsku až po region dunajské delty, o zbytku zimující populace (dokonce ani na ukrajinském pobřeží) ale nikdo nevěděl. Ve srovnání se zimou 1993, kdy na Durankulaku zimovalo 60 tisíc jedinců, jde tedy o podstatný pokles. Může ale jít také pouze o prostou nevědomost – v rozsáhlých deltách pěti velkých přítoků Černého moře (Dunaj, Dněpr, Dněstr, Don a Jižní Bug) se hejna mohou snadno rozptýlit a tak ujít pozornosti.

V každém případě platí to, co si všichni, kteří se snaží o konkrétní ochranu migrujících ptačích populací, mohou tiše a vytrvale opakovat: je nutné chránit druh na místě rozmnožování, na zimovišti a pokud možno také během samotné migrace. Bylo by celkem snadné poukazovat na závad-

4 Letící hejno bernešek rudokrkých připomíná svým tvarem hejno špačků.

5 Bernešky rudokrké nad jezerem Durankulak, v pozadí Černé moře. Snímky Z. Součka

nost lovu bernešek rudokrkých na bulharském pobřeží, kdybychom si byli jisti, že zimující husy (a s nimi i bernešky) jsou dostatečně chráněny také na našich zimovištích.

Zimní cesta na pobřeží Černého moře byla velmi poučná a přinesla množství pozorování u nás neobvyklých živočišných druhů. Všichni jsme sice znali letní černomořské pobřeží jako prázdninový cíl i místo jarních biologických výprav, tato únorová návštěva však ukázala, že i zimní tvář severního Bulharska má svůj nesporný půvab.